

ANDREJ FATYEJEV

VILÁGOSTÓL – KRÍMIG

Egy magyarbarát orosz huszártiszt emlékeiből

(Fordította Horváth Iván és Zsatkovics Kálmán.

Noran Libro, Budapest, 2011. 415 o. és 7 számozatlan oldalon képmelléklet.)

Másként olvas az ember szépirodalmat és másként történelmi forrásnak tekinthető visszaemlékezést. Fatyjejev írásai a kettő határán mozognak. Szerzőjük szépírói babérokra áhítozott, de a tehetségből szűken jutott neki. Neve csaknem teljesen kihullott az orosz kulturális emlékezetből, legfeljebb rövid lexikon-szócikk olvasható róla: Fatyjejev (Andrej Mihajlovics, 1814–1865) író, a katonaelet ismerője. A huszárságnál szolgált, részt vett az 1849. évi magyarországi hadjáratban. Az 1850-es évek végén állami szolgálatba lépett, a moszkvai postahivatal titkáráként dolgozott. Moszkvában irodalmi, főleg szlavofil körökben mozgott. Első elbeszélései: A magyarok fegyverletétele és az Egy obsitos elbeszélései a magyarországi hadjáratról a Русская Беседа-ban, a Парусban, a Деньben jelentek meg. A Современник 1860-ban közölte A katonaelet hétköznapjait, a Время, a Библиотека для Чтения, az Эпоха és más kiadványok pedig további elbeszéléseit: a Lovassági istállót, Az áttelepülést, a Jeralast stb., amelyekben tehetségesen ábrázolja a táborigény élet költészetét, fény- és árnyoldalait, a lovaskatona életét (Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона).

Ez a kurta életrajz is rögtön megmagyarázza azonban a különös körülményt, hogy miért éppen egy magyar irodalomtörténésznek, Horváth Ivánnak jutott eszébe az 1800-as évek második felében megjelent orosz folyóiratokból összegyűjteni Fatyjejev itt-ott elszórtan napvilágot látott elbeszéléseit, s vállalkozásának eredményeként 2011-ben kiadni az orosz író első kötetét – magyarul.

A szerző önéletrajzi ihletésű elbeszéléseinek „hősei” elsősorban azok az orosz tisztek, akik a szegénység miatti szükségből választják hivatásukat, és legfeljebb főhadnagyi, másodkapitányi rangig viszik. A hazát, a családot az ezred jelenti számukra, „az ezred határain túl más világot nem látnak, de nem is akarnak látni”. Lelkük megkérgesedik a távoli kisvárosi vagy falusi állomáshelyeken leszolgált évtizedek során, s ha leszerelnek, kapcsolatok híján megélhetésüket csupán alig biztosító szerény hivatal várja őket. Füst-, főttcékla- és káposztaszagú kvártély, gyakorlatok a lovarda fojtó porában, esti kocsmái kártyázások, az özvegy fiatal doktorné plátói szerelme, esetenként tiltott párbaj, fogda, lefokozás, szökött katonák megvesszőzése jelentik a mindennapokat. Ezt „az unalmas, idegölő, az embert ostobaságokba hajszoló helyőrségi szolgálatot” szakítja meg 1849-ben a magyar lázadás leverésére indított hadjárat, amely Fatyjejev katonai pályáján a legizgalmasabb időszaknak bizonyul. (A kötet címében szerepel a Krím, de csupán egy elbeszélés foglalkozik benne a krími háború kezdeti, aldunai szakaszával, a szerző mintha a frontra nem is került volna.) Számunkra magyar vonatkozású írásai értékesek igazán, részletesebben én is csak rájuk térek ki.

Horváth Iván levéltári és könyvtári kutatásai eredményeként néhány adalékkal ki tudta egészíteni az író életrajzát. Megtalálta pl. Fatyjejev katonai törzslapját, a leszerelésével kapcsolatos, megromlott egészségi állapotát igazoló orvosi jelentést és egy Ny. G. Csernyisevskijhez, a neves gondolkodóhoz írott levelét. A kötetben közzé is tett dokumentumok közül legfontosabb az Orosz Állami Hadtörténelmi Levéltárban őrzött törzslap, amelynek alapján pontosan látjuk Fatyjejev pályájának alakulását és azt, hogy melyik alakulattal járt Magyarországon. Ez lehetőséget ad arra, hogy papírra vetett emlékeit szembesítsük más forrásokkal, ellenőrizzük, nevesítsük az általa leírtakat. Horváth Iván, mint említettem, elsősorban irodalomtörténészként foglalkozott Fatyjejev munkásságával, ezért ezt az összevetést már nem minden esetben tette meg, pedig éppen saját kutatásának eredményeit is felhasználva tudott volna hibákat elkerülni, elírásokat javítani, személyeket azonosítani.

Andrej Mihajlovics Fatyjejev huszárhadnagy ezredével, az 5. (mariupoli), Frigyes Hessen-Kassel hercegének nevet viselő huszárezreddel a F. V. Rüdiger lovassági tábornok parancsnoksága

alatt álló III. hadtest állományába tartozott, a hadtest elővédébe volt beosztva, így valóban döntő fordulatoknak lehetett részese.

Magyarországi élményeinek három írását szentelte, ezek azonban egymás változatai, esetenként szinte azonos mondatokkal, bekezdésekkel. A legteljesebb az 1864-ben megjelent Emlékezés az 1849-es magyarországi hadjáratra, amelybe bedolgozta a fegyverletételről szóló beszámolójának (1859) és az Egy obsitos katona elbeszélése az 1849. évi magyarországi hadjáratról címmel 1860-ban megjelent elbeszélésének változatait is.

Beszámol arról, hogy a Nowy Targból indult hadtest hogyan kelt át a Kárpáteken, hogyan vonult be Eperjesre, ahol a Dukla felől Paszkevicz főparancsnok irányításával benyomuló főoszloppal egyesült. Ezrede is lelkesen és nagy reményekkel vonult Pest felé, abban a reményben, hogy a magyar fővárosban lehet enni-inni, színházba menni, szivart és főként, amiből nagy hiány volt, csizmát beszerezni. Váratlanul azonban irányt váltott az elővéd, és Vác irányába fordult. Fatyjejev részletesen leírja a július 15–17-i váci csatát. Július 15-én délután a Görgey parancsnoksága alatt álló feldunai hadsereg előcsapatai, majd beérkező hadtestei felvették a harcot az előrenyomuló orosz főszereg Vác alá ért elővédével. A magyar tüzérség, komoly veszteséget okozva az orosz lovaságnak és tüzérségnek, megtartotta állásait. A július 16-i orosz bizonytalankodást kihasználva Görgey visszahúzódott, majd Balassagyarmaton, Losoncon, Rimaszombaton át vonult el Miskolc felé, Paszkevicz tábornagy pedig a magyar főváros alól dolgavégezetlen fordult vissza, ahogy Fatyjejev fogalmaz: „a magyarok értették a maguk dolgát, nem mentek lépve. Görgey titkon, a hegyi utakon Miskolc felé vitte seregét.” Szerzőnk az orosz túlerővel szemben seregének elvonulását, így megmentését kemény utóvédharcokkal biztosító Görgeyt követő Zassz tábornok különítményével eljutott Miskolchoz, és tanúja lehetett a július 25-i Alsó- és Felsőszolca közötti ütközetnek, amelyben Poeltenberg Ernő VII. hadteste és Leiningen-Westerburg Károly III. hadteste verte vissza az orosz IV. hadtestet. (Arról, hogy itt Zassz különítménye felbukkant, beszámol M. D. Lihutyin, a IV. hadtest tisztje is Feljegyzések az 1849. évi magyarországi hadjáratról című munkájában. In: A magyarországi hadjárát 1849. Orosz szemtanúk a magyar szabadságharcról. S. a. r. Katona Tamás és Rosonczy Ildikó. Ford. Gerencsér Zsigmond és Rosonczy Ildikó. Budapest, 1988. 761–762. o.) Horváth Iván bevezetőjével ellentétben a szerző nem járt Turán, a július 20-i turai lovasütközetben, amelyet orosz részről a II. hadtesthez tartozó lovasezredek vívtak a tiszai magyar hadsereg lovasságával, nem vett részt. (Ezt Fatyjejev nem is állítja, amikor az ulánusok dzsidahasználatáról mesél.) Ott volt viszont az augusztus 2-i debreceni ütközetben, melynek jelentőségét, mint általában az orosz források, ő is eltűzolja: „...Magyarország sorsát a debreceni csata döntötte el, ott fejeződött be a hadjárát”. És szemtanúként együttérzéssel számol be a világosi fegyverletételről. A magyarokat „nemes, jószívű, habár lázadó” népnek tartja, akik orosz és osztrák ellen, „bármily hősileg küzdöttek is, nem győzhettek...”

A negyedik elbeszélés, amely bővebben említi a magyar hadjáratot, 1859-ben jelent meg Az egy obsitos elbeszélése címmel. A katonáéletet festi le, s a végén szól egy osztrák és orosz katonák közötti krakkói kocsmái verekedésről, majd a háborúval járó dúlásokról, amelyre, utalva Losonc városának „szégyellni való” elpusztítására is, magyarországi példákat hoz fel: „A magyarság sokáig fog emlékezni erre a hadjáratra, annyi szőlőt tettünk tönkre, annyi borospincét törtünk fel, annyi gabonát tapostunk ki tövestől, annyi libát, birkát hurcoltunk el a lakosságtól...”; „Debrecsinben meg a gyalogság a patikákat fosztotta ki, elhurcolta a kenőcsös üvegeket, az alkoholt meg a parfümöt mind megitta”.

Fatyjevnek megvan a maga magyarországi befogadástörténete. 1948-ban, a szabadságharc centenáriumán a berendezkedő sztálinista hatalom már nekifogott a magyar történelem átértékelésének. A szabadságharc sorsát eldöntő orosz katonai intervenció interpretálása kényes kérdés volt a szovjet hadsereg által megszállt országban, amit tükröz az évfordulóra megjelent Két emlékirat az 1849. évi cári intervencióról címmel a Magyar Külügyi Társaság által kiadott szerény könyvecske. A kötethez A. P. Scserbatov XIX. század végén írt hatkötetes Paszkevicz-életrajza magyarországi kötetének szlovákul megjelent rövidített változatát fordította le Sziklay László (szlovák nyelvből). Emellé került Fatyjevnek az Egyetértés című folyóiratban 1886-ban Egy muszka katona elbeszélése az 1849-iki hadjáratról című írása Zsatkovics Kálmán görögkatolikus pap XIX. századi fordításában. A kötet összeállítói a címben a muszka melléknevet természetesen oroszra korrigálták. Arra a kérdésre, hogy miért éppen Fatyjevnek erre az írására került a választás a XIX. század második

felében magyarul szép számmal megjelent orosz visszaemlékezések közül, a válasz talán az lehet, hogy a Petrov közvitéz szájába adott történet megfelelt a már érvényesítendő osztályszempontoknak (ahogy az Előszóban olvashatjuk, „már teljesen világos, hogy a 49-es orosz intervenciónak is elsősorban osztályharcjellege volt”), s mivel akkoriban már az „áruló” Görgey a meghirdetett átalakulás belső ellenségeinek előképévé kezdett formálódni, nem volt célszerű beválogatni (esetleg az említettek mellé) éppen Fatyjejev magyarul a XIX. század végén szintén Zsatkovics Kálmán fordításában A világosi fegyverletétel címmel közölt másik írását a Budapesti Hírlap 1885. augusztus 13-i számából. Ebben ugyanis Fatyjejev a magyar tábornok elleni „kegyetlen” vádat, „sértő gyanúsítgatást” megalapozatlannak véli. Kosáry Domokos említi meg A Görgey-kérdés története (I–II., Budapest, 1994.) című monográfiájában ennek a Fatyjejev-írásnak a magyar fordítását, amely ráadásul másodszer is megjelent, mégpedig 1887-ben a Fővárosi Lapok augusztus 13-i számában Egy orosz tiszt elbeszélése címmel. (Egyébként a centenáriumi kötetben a bevezető tanulmányt író kiváló irodalomtörténész-műfordító, Trócsányi Zoltán felhívja a figyelmet arra, hogy Csernyisevskij naplójában a „kapituláló Görgeyt árulónak nevezi”.) Horváth Iván nem tudott ez utóbb említett Fatyjejev-mű Zsatkovics-féle fordításáról, ezért újrafordította, ellentétben a centenáriumi kötetben megjelenttel, amelyet az akkori lábjegyzetekkel együtt, ahogy hivatkozott is rá, átvett.

Horváth Iván Fatyjejev-fordításai a közelmúltban különböző folyóiratokban láttak napvilágot: a Társadalom és Honvédelemben, a Nagyvilágban, a Studia Slavica Savariensiában és a Hadtörténelmi Közleményekben. A kötet összeállításakor érdemes lett volna mindegyik írás mellé alapos jegyzetanyagot társítani (mintának véve a HK-ban megjelent írás hadtörténeti jegyzeteit, amelyet Hermann Róbert állított össze), valamint a kiadói szerkesztőnek a már megjelent írások szövegét gondozni és jegyzeteiket egységesíteni. Például az orosz Zassz tábornokra vonatkozó lábjegyzet így nem a 89. oldalra került volna, hanem már az 55-re, ahol Zassz először tűnik fel. A 114. oldalon szereplő, Görgeyhez követeket küldő Hruljov ezredest érdemes lett volna azonosítani a 68. oldalon szereplő Cserkovval, ugyanarról a történetről van szó. A 103. oldalon lábjegyzetben találkozunk Ivan Ivanovics Diebitsch-Zabalkanszkij gróf orosz tábornagy nevével, ezek után szokatlan János Károly Frigyes grófként megjelölni lábjegyzetben a 372. oldalon (itt elírás az 1823-as orosz–török háború). Fatyjejvnél azt olvassuk, hogy a kolerajárvány akkor volt a legsúlyosabb, amikor Kasau és Myślenice között állomásoztak (85. o.). Kasau azonosítása megtörténik Kassaként, Myślenice azonban azonosítatlan marad. Pedig nyilván nem a galíciai Myślenicére gondolt a szerző, hanem Miskolcra, az eredeti közleményben talán a helynév rontott vagy szlávos formája szerepel. Tudjuk, az orosz főerők július első napjaiban, több mint egy hétig, Miskolcon éppen a járvány miatt voltak kénytelenek megszakítani előrenyomulásukat. Az ismétlődő jegyzeteket viszont törölni kellett volna. Azt, hogy mi a jeralas, megtudjuk a 16. oldalon, de van rá egy jegyzet a 396. oldalon is. Ugyanígy nem teljesen azonos szöveg magyarázza kétszer a lançade-ot (76. és 175. o.), a landsknechtezést (165. és 396. o.), a proszforát (307. és 317. o.) stb. A dátumok háromféleképpen szerepelnek a kötetben. Fatyjejev természetesen a régi naptárt használja, ezért kezdődik a kötet az augusztus 1-jei világosi fegyverletétellel. Érdemes lett volna mögötte zárójelben szerepeltetni az általunk használt Gergely-naptár szerinti augusztus 13-át. (Ezzel a szokásos dátummegjelöléssel csak a HK-ban megjelent írás esetében találkozunk.) Nem tudja az olvasó, hogy a kipontozott sorok, a zárójeles három pontok fejezeteket választanak-e el vagy pedig kihagyásokra utalnak.

Fatyjejev kedvvel és hosszasan eszeteli a magyar táj szépségeit, szívesen értekezik a nyelvről, a viseletről, a szokásokról. „Nem fogok erről a csatáról stratégiai szempontból mesélni. Csapattisztként sokat nem láthattam, sok mindent nem értettem...” – írja a váci catával kapcsolatban, majd azzal folytatja, hogy a történelem megveti a részleteket, a tábornokok nevét őrzi meg, a hőstetteket végrehajtó kapitányokat, zászlósokat elfelejti. Így válik ő az ismeretlenek krónikásává, az epizódok megörökítőjévé. Remek pillanatképeket fest az orosz tisztektől pénzt kunyeráló, majd a lengyel himnusz első sorát arcukba vágó, gyorsan elszelelő krakkói utcagyerekekről, szól a sátrak híján földbe szúrt kardhüvelyből, kardpengéből és karabélyból emelt, lópokróccal vagy köpenyvel letakart, hajlékként szolgáló „gúlákról”, a nyeregben alva vonuló kimerült huszárokról, a szemjúságtól szenvedő, az út menti kutakat megrohanó katonákról, a hadsereg után botorkáló lesántult lovakról, amelyeket nem lehet lelőni, mert az a hit járja a katonák között, hogy „a csonka lovat, ha agyonlövök, nagy bajt hoz a sereg”, s az ebekről, amelyek az orosz ezredekkel járva előretolnak az

ütközetben, s ha dörög az ágyú, vonftanak, de nem mennének el onnan. Ha film készülne egyszer 1849 nyarának harcairól, Fatyjejev képeit nem lehetne megkerülni.

A kiadványhoz Jurij Guszev, a Balassi-karddal kitüntetett műfordító, a magyar irodalom kiváló ismerője írt előszót.

Rosonezy Ildikó

DEÁK ÁGNES

A KORONÁS WARGHA

Egy kettős ügynök Kossuth és a császári rendőrség szolgálatban

(Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 253 o.)

Deák Ágnes az elmúlt években több tanulmányt is szentelt a neoabszolutizmus kori államrendőrség és a besúgóhálózat működésének. Kutatásainak, melyeknek köszönhetően egyre többet tudunk a Habsburg Birodalom, és benne Magyarország 1849 és 1867 közötti történetének e sajátos szelétéről, újabb állomása Wargha Istvánról írt életrajzi monográfiája.

A főszereplő nem „pozitív hős”, nem történelmünk egy kiemelkedő alakja, noha az óvodai nevelés úttörőjeként, a „reformmozgalom szorgos munkásaként”, majd 1848-ban minisztériumi hivatalnokként végzett tevékenysége önmagában is figyelmet érdemel. Széles körben ismertté azonban életpályájának egy igen kevésbé rokonszenves fejezete tette: az ő besúgói jelentése nyomán bukkant a bécsi rendőr-minisztérium 1853-ban a Szemere Bertalan által 1849 augusztusában elrejtett koronaékszerek nyomára. Ráadásul ő volt az 1850-es évek elejének legeredményesebb rendőrinformátora, kettős ügynökként forradalmi szervezkedések résztvevője és elárulója.

Wargha István besúgói működésére már kortársai is gyanakodtak, és halála után néhány évvel sajtóközlemény jelent meg a koronaékszerek feladásában játszott szerepéről. Deák Ágnes művének jelentőségét tehát nem e tény leleplezése adja, hanem az, hogy pontosítja és kiegészíti a besúgói karrierrel kapcsolatos ismereteinket, miközben megrajzolja Wargha teljes pályaképét. Bemutatja, hogyan vezetett az Arad megyei vagyontalan nemes útja a reformkori Pest szellemi életébe, és miként lett a magyar forradalmi kormány tisztviselője Bécsben. Feltárja Wargha kettős ügynökké válásának és a koronaékszerek megtalálásának körülményeit, továbbá kifejti, hogyan alakult ezt követően társadalmi és vagyoni helyzete előbb az angliai emigrációban, majd Magyarországon. Egyúttal kérdéseket tesz fel Wargha magatartásának személyes vonatkozásaival kapcsolatban, és igyekszik ezekre válaszokat keresni. Milyen önképe volt? Mit mutatott meg magából családja előtt? Rákényszerült-e a kiegyezés után arra, hogy szembenézzen árulásával?

A mű igen gazdag és változatos forrásanyagra épül. Deák Ágnes a nyilvánvaló nehézségek ellenére alapos és kitartó munkával gyűjtötte össze a Wargha életére némi fényt vető legapróbb adatokat is. A nehézségek részben abból adódtak, hogy Wargha földrajzi és társadalmi értelemben egyaránt sok helyen megfordult, így a róla szóló források is számos különböző helyen lehetők fel. Ráadásul nem tartozott a korabeli közélet legismertebb szereplői közé, miközben igen gyakori névvel rendelkezett. Nem könnyítette meg a Szerző munkáját az sem, hogy az igazmondás nem tartozott Wargha érényei közé, és ha érdekei úgy kívánták, valótlan adatokat közölt magáról.

A mű minden esetben világossá teszi, melyek azok a pontjai Wargha életének, amelyekről az adatok hiánya vagy ellentmondásai miatt nem alkothatunk pontos képet. Deák Ágnes ezekben az esetekben megfogalmaz ugyan feltételezéseket, de egyúttal figyelmeztet is ezek bizonytalanságára. A Wargha tetteire adható magyarázatok kapcsán is hasonlóan jár el: újra és újra emlékeztet a többféle olvasat lehetőségére. Nem próbál tehát merev képet rajzolni Wargha pályájáról, inkább különböző értelmezési lehetőségeket kínál az olvasónak.

A könyv első fejezete Wargha családját és pályájának indulását mutatja be. Közli a szülőkről fellelhető adatokat, és ezek alapján következtetéseket von le a család társadalmi és vagyoni helyzetére vonatkozóan. Az ellentmondásos források és egyes hiányzó adatok ellenére is sikerül nagyjából azonosítania Wargha iskolai tanulmányainak színhelyeit, valamint egyházi pályára tett